

УДК 323.2:[93/94:355.4 "1944"]

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12\(30\)-1617-1633](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-12(30)-1617-1633)

Пасічник Наталія Сергіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, тел.: (097) 770-98-29, <https://orcid.org/0009-0007-1694-9906>

БІЙ ПІД ГУРБАМИ 1944 Р. У ПОЛІТИЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню комплексу комеморативних практик, пов'язаних з боєм під Гурбами 1944 р., формуванню політики історичної пам'яті про ті події на регіональному та державному рівні. Було проаналізовано процес меморіалізації Гурбенської битви від проголошення незалежності України, коли це стало взагалі можливим, до сьогодення. Перші вшанувальні заходи розпочалися на початку 1990-х рр. із впорядкування могил полеглих в бою вояків УПА. З часом комплекс комеморативних церемоній суттєво урізноманітнюється: було створено ландшафтний меморіальний комплекс - Пантеон Слави Героїв Гурбенського бою та засновано Свято-Воскресенський чоловічий монастир на Повстанських могилах, біля села Гурби встановлено капличку та пам'ятний хрест на честь вояків УПА, реконструйовано повстанську криївку, з нагоди 65-річчя Гурбенського бою було створено ювілейну нагороду «Гурбенський щит» - «Гурби. 1944–2009», з 2003 р. влаштовується спортивно-патріотична теренова гра «Гурби-Антонівці», а в 2024 р., на відзначення 80-х роковин бою, започатковано проект мандрівний табір-вишкіл «Шляхами УПА» та організовано конкурс на найкращу поштову марку. З-поміж інших ушанувальних заходів – проведення вечорів пам'яті, наукових круглих столів, фестивалів національної звияги, історичні реконструкції бою тощо. Склався своєрідний комемораційний канон: щорічне вшанування пам'яті героїв бою під Гурбами на третій день Великодня, літургія у Свято-Воскресенському монастирі, церемонія покладання квітів до Пантеону Слави Героїв Гурбенського бою.

Для сучасного дискурсу Гурбенського бою характерні переважно глорифікація, інтерпретація подій в героїчних тонах. Попри значні втрати повстанців, дослідники, громадські та політичні діячі схильні трактувати бій як перемогу, а не поразку. З початком сучасної російсько-української війни помітне проведення аналогії між боротьбою українських повстанців

в 1944 р. і опором російській агресії в наш час, свідченням чого, зокрема, є вшанування пам'яті під час традиційних меморіальних заходів не лише вояків УПА, а й сучасних полеглих героїв, підкреслення тези «ворог один й той самий».

Бій під Гурбами займає помітне місце у регіональній політиці історичної пам'яті (західні регіони країни), натомість на державному рівні відзначення цієї події не має систематичного характеру, а долучення державних інституцій центрального рівня до меморіалізації цієї події є епізодичним.

Ключові слова: політика пам'яті, комеморація, комеморативні практики, меморіалізація, Гурби, УПА.

Pasichnyk Nataliia Serhiyivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophical and Political Sciences, Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, tel.: (097)770-98-29, <https://orcid.org/0009-0007-1694-9906>

THE BATTLE OF HURBY IN 1944 IN THE POLITICS OF NATIONAL MEMORY

Abstract. The article is devoted to the study of the complex of commemorative practices related to the battle of Gurby in 1944, the formation of the policy of historical memory of those events at the regional and state levels. The process of memorialisation of the Battle of Gurby from the declaration of Ukraine's independence, when it became possible, to the present day, was analysed. The first commemorative events began in the early 1990s with the arrangement of the graves of the UPA soldiers who fell in battle. Over time, the complex of commemorative ceremonies has diversified significantly: a landscape memorial complex, the Pantheon of Glory of the Heroes of the Battle of Gurby, was created and the Holy Resurrection Monastery on the Insurgent Graves was founded; a chapel and a memorial cross in honour of UPA soldiers were erected near the village of Gurby; an insurgent hideout was reconstructed; and the «Gurby Shield» commemorative award, «Gurby. 1944-2009», since 2003, the Gurby-Antonivtsi sports and patriotic field game has been organised, and in 2024, to commemorate the 80th anniversary of the battle, a travelling camp and training project «By the ways of the UPA» was launched and a competition for the best postage stamp was organised. Other commemorative events include commemorative evenings, academic roundtables, a festival of national victory, historical battle reenactments, etc. A kind of commemorative canon has developed: an annual commemoration of the heroes of the battle of Gurby on the

third day of Easter, a liturgy at the Holy Resurrection Monastery, and a flower-laying ceremony at the Pantheon of Glory of the Heroes of the Battle of Gurby.

The contemporary discourse on the Battle of Gurby is characterised by glorification and the interpretation of events in heroic terms. Despite the significant losses suffered by the rebels, researchers, public and political figures tend to interpret the battle as a victory rather than a defeat. With the outbreak of the current Russian-Ukrainian war, analogies are being drawn between the struggle of Ukrainian insurgents in 1944 and resistance to Russian aggression today, as evidenced, in particular, by the commemoration of not only UPA soldiers but also contemporary fallen heroes during traditional memorial events, and the emphasis on the thesis that «the enemy is the same».

At the same time, the battle of Gurby occupies a prominent place in the regional policy of historical memory (western regions of the country), while at the state level, the commemoration of this event is not systematic, and the involvement of central-level state institutions in the memorialisation of this event is sporadic.

Keywords: policy of memory, commemoration, commemorative practices, memorialisation, Gurby, UPA.

Постановка проблеми. У квітні 1944 р. в районі села Гурби на південному сході Рівненської області відбулася одна з найбільших битв Української повстанської армії з військами НКВС. У битві брали участь відділ південної групи УПА-Північ (військова округа «Богун» під командуванням Петра Олійника - «Енея») та з'єднання УПА-Південь (під командуванням Василя Кука - «Леміша»). На думку дослідників, однією з причин початку боротьби радянської влади проти українського національно-визвольного руху були зміни німецько-радянського фронту, який поділив територію Галичини та Волині. Це розділило основні сили УПА на тих, що розташовані на території, окупованій німецькими військами (під командуванням Романа Шухевича), і тих, які розташовані на території окупованій радянськими військами (під командуванням Василя Кука). На межі Тернопільщини та Рівненщини розташовувалася низка вишкільних баз воєнної округи УПА «Богун» та інших підрозділів УПА-Південь. В той час німецький фронт відійшов на захід від Рівненщини, однак в тилу Червоної армії залишились доволі значні з'єднання українських повстанців, й радянські війська у квітні 1944 р. поступово відрізали комунікації й шляхи до відступу. Радянським керівництвом був підготований великий наступ, згідно з документами НКВС, - Кременецька військова операція. [1; 2, с. 166]

На думку Петра Мірчука, головною причиною, яка призвела до бойових дій під Гурбами, став замах вояків УПА на командувача Першим

Українським фронтом М. Ватутіна, внаслідок якого він помер [3], а також спроби українських повстанців зірвати мобілізацію населення західних регіонів України до лав Червоної армії, про що свідчать численні атаки на потяги із новобранцями та на призовні пункти. [4, с. 124]

У квітні 1944 р. у лісових масивах на межі Рівненської та Тернопільської областей зосередилося 4 – 5 тис. вояків УПА-«Південь», з яких 1,5-2 тис. були новобранцями. Неподалік розташовувався табір тих, хто втік від мобілізації у Червону армію. Таке скупчення живої сили повстанців було помічено НКВС, який 21 – 27 квітня 1944 р. розпочав каральну операцію проти УПА, яка вилилася у повномасштабні бої.[5, с. 328]

Найбільше радянське угруповання було сконцентроване в районі села Антонівці. Наступ відбувався з різних боків, мобільні повстанські загони відступали та наносили несподівані удари з флангів, а тому війська НКВС зазнавали значних втрат, проте їм вдалося взяти повстанців в оточення. 24 квітня командування НКВС розпочало генеральний наступ на позиції УПА. Повстанські ресурси були вкрай обмежені, тому командування УПА ухвалило рішення йти на прорив. Вранці 25 квітня повстанці трьома групами з боєм почали прориватися із оточення в районі села Буца. Із «гурбеного котла» змогли вирватися всі курені УПА. Значних втрат зазнали курені Мамая та Довбенка.[6]

Кожна зі сторін, які брали участь у цьому бою, оголошувала про свою перемогу. Повстанці знищили значну частину радянських військ, однак про втрати самих повстанців свідчить сильна реорганізація, а в подальшому і об'єднання груп УПА-Північ та УПА-Південь.

Незважаючи на розлогі описи перебігу бойових дій під Гурбами у наявній мемуарній та науковій літературі, й досі існують деякі розбіжності та суперечливі оцінки у визначенні точної дати бою, кількості військ, що брали участь в ньому, а також масштабах втрат з обох боків. Так, О.Я. Нікітчук стверджує, що це був один з найбільших боїв УПА з регулярними частинами Червоної армії, НКВС і Смершу, що відбувся 22–25 квітня 1944 р. Чисельність бійців УПА автор оцінює як понад 5 тис. і 3 тис. добровольців, а регулярних частин Червоної армії, внутрішніх військ НКВС і Смершу як 35 тис. чол. [4, с.125] У колективній монографії «Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів» йдеться про 4-5 тис. бійців УПА-«Південь», з яких 1,5 – 2 тис. – новобранці, проти яких було задіяно за різними даними від 15 до 30 тис. радянських військ.[5, с.328] Схожі цифри містяться й у довідці Українського інституту національної пам'яті.[7] За даними Центру досліджень визвольного руху, сили повстанців склалися з 3000 вояків, з яких не кожен був озброєний, а з боку ворога були 4 піхотні бригади, танковий батальйон, авіація та кавалерійський полк НКВС, разом

близько 15000 бойовиків.[1] І. Марчук та О. Тищенко дійшли висновку, що цифра 5000 повстанців охоплює і чисельність усіх оточених разом із мобілізованими селянами з навколишніх сіл (від 1000 до 1500 осіб), а також укомплектовані та озброєні бойові відділи, які нараховували не більше як 3000-3500 вояків, а війська НКВС нараховували 35000 активних «багнетів» [8, с.46-47].

Ще суперечливіші оцінки втрат з обох боків. Так, в монографії «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.» її автори відзначають, що втрати сторін у Гурбівському бою 24-25 квітня встановити непросто, оскільки дані УПА, НКВС та політбюро ЦК КП(б)У суттєво відрізняються. За даними УПА: 80 повстанців загинуло, 100 було поранено й замучено, а з боку ворога загинуло 800 осіб. За даними НКВС, загинуло 80 повстанців і 120 радянських. За даними КП(б)У, за 22-27 квітня було знищено більше тисячі воїнів УПА. Дослідники припускають, що якщо відкинути фантастичні дані і врахувати те, що обидві сторони завищували втрати супротивника, то ймовірні дані становитимуть до 400 загиблих повстанців і кілька сотень осіб з радянського боку [9, с. 197]. У монографії «Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів» також вказується, що за радянськими даними втрати УПА становили понад 2 тис. вбитими та 1,5 тис. полоненими, тоді як НКВС втратило 11 вбитими і 46 пораненими. Дані УПА є прямо протилежними – 2 тис. вбитих з боку НКВС та 200 повстанців і 100 цивільних з українського боку. Самі ж історики підтримують версію про втрати повстанців чисельністю бл. 400 осіб., і кілька сотень – втрати ворога. [5, с.329]. Інші дослідники обережніші в оцінках втрат з обох боків, зауважуючи, що кількість загиблих військових і цивільних осіб точно не встановлена до цього часу.[10; 11]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бій під Гурбами 1944 р. знайшов відображення в узагальнюючих працях, присвячених воєнній історії України [2; 5; 9], а також у наукових дослідженнях національно-визвольного руху сер. XX ст., зокрема діяльності УПА [12]. Однак у цих працях можна віднайти лише короткі відомості про сам бій та його наслідки. Детальніше обставини цього бою висвітлюються у наукових розвідках О. Вовка «До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами» [13], О.Я. Нікітчук «Збройна боротьба УПА-Північ проти більшовицьких загарбників весною 1944 р.»[4], у Путівнику «Маршрути поколінь: героїчними стежками УПА на Волині»[14]. Але найґрунтовнішим дослідженням даного питання стала спільна праця І. Марчука та О. Тищенка «Гурби: квітень 1944-го» (Львів, перше видання – 2002 р., загалом шість видань)[8]. Дослідники залучили не лише значну кількість архівних даних, а й використали численні спогади очевидців. У праці детально висвіт-

люються передумови бою, його перебіг, а також аналізуються наслідки для всієї повстанської армії. Дане дослідження містить огляд комеморативних заходів, присвячених тим подіям, які проводилися в 1990 – на початку 2000-х рр. Разом з тим, у науковій літературі бракує комплексного дослідження місця і ролі Гурбенської битви у політиці національної пам'яті.

Мета статті: дослідження комеморативних практик, пов'язаних з боєм під Гурбами 1944 р. та аналіз його місця у політиці національної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Вшанування пам'яті полеглих у бою під Гурбами вояків УПА розпочинається з початку 1990-х рр., коли місцеві жителі, родичі або побратими упорядковують могили загиблих повстанців. Першим масовим заходом із відзначення Гурбенського бою стало проведення в травні 1993 р. традиційних зборів старшокласників Здолбунівського району в літніх таборах за курсом допризовної підготовки юнацтва у місцевості поблизу колишнього с. Гурби. Його ініціатором став місцевий учитель Новомишаницької ЗОШ Микола Головай, який ще з кінця 1980-х рр. проводив пошукову роботу, пов'язану з Гурбенським боєм. Так, завдячуючи і його зусиллям, на Гурбах та в околицях колишнього села поставили перші пам'ятні знаки (дерев'яні та металеві хрести) учасникам бою. Таборування допризовників підштовхнуло керівників відділу в справах молоді та спорту Здолбунівської РДА до ідеї проведення напередодні Дня Незалежності масштабного краєзнавчого походу за участю старшокласників із шкіл Здолбунівського району. Окрім відпочинкового походу, групи учнів отримали завдання протягом кількох днів пішої мандрівки зібрати інформацію про Гурбенський бій у селах на півдні Здолбунівського району.[8, с.83-84] Даний захід мав насамперед просвітницьку мету. Однак у 1990-х роках якихось масштабних заходів як на державному, так і на місцевому рівнях, із вшанування пам'яті про Гурбенський бій ще не проводилося. Інтерес до даної історичної події помітно зростає згодом, вже у 2000-х рр.

Однією з рівненських недержавних громадських молодіжних організацій (РОКМО) у 2000 р. було організовано поїздку до Гурбів двадцяти студентів та дослідників історії з Рівного. Учасники цієї експедиції відвідали майже всі лісові кургани-поховання загиблих на Гурбах у квітні 1944 р., а сам захід був присвячений Святу Героїв, яке відзначається в травні ще з 40-х років ХХ ст. Відвідані поховання було впорядковано та прибрано.[8, с. 92]

В травні 2002 р. за 150 м від центрального хреста меморіалу на Гурбах випадково було знайдено людські рештки, що залягали на глибині не більше 15 см від поверхні ґрунту, і на цій підставі зроблено припущення,

що ця знахідка є рештками непохованого під час бою чи після нього невідомого бійця. Тому дослідники й археологи створили комісію, яка у червні 2002 р. провела розкопки та склала Акт про їх проведення й вилучення решток невідомого учасника бою в урочищі Гурби з метою дослідження та подальшого перепоховання. Звісно, й раніше в цій місцевості селяни наштовхувалися на людські кістки та черепи, але в даному випадку вперше було офіційно проведено розкопки та протокольнo зафіксовано цей процес. Ця знахідка та необхідність перепоховання за християнським звичаєм в жовтні 2002 р. започаткувала зібрання на Гурбах великої кількості людей для вшанування загиблих. Відтоді двічі на рік (перший раз - на роковини бою у квітні чи на початку травня, а другий - на свято Покрови Богородиці – символічної дати створення УПА) збираються на місці центрального пагорба або т.зв. Могили «Сторчана» місцеві жителі, представники політичних партій, громадських організацій, органів місцевої та центральної влади для вшанування пам'яті полеглих у Гурбенському бою.[8, с.91-92]

Починаючи з 2003 р. силами Молодіжного націоналістичного конгресу влаштовується спортивно-патріотична теренова гра «Гурби-Антонівці», що збирає близько 400 учасників - молодих людей з усієї України. На думку організаторів, це має сприяти вихованню в молоді національної свідомості, історичної пам'яті, громадянської позиції, патріотизму, готовності захищати Батьківщину. Як відзначають її організатори, гра відбувається не лише задля вшанування пам'яті борців за волю України, вона є своєрідною «кузнею» послідовників воїнів УПА, підтвердження тому є активна громадська діяльність та участь «випускників» у сучасній російсько-українській війні.[15]

В урочищі Гурби продовжувалися пошуково-ексгумаційні дослідження людських решток. Пам'яттєві ініціативи того часу виходили переважно від представників місцевої влади та громадськості. Саме на місцевому рівні з'явилася ідея створення ландшафтного меморіального комплексу з метою вшанування пам'яті героїв Гурбенського бою - Пантеону Слави, в якому будуть перепоховані знайдені рештки вояків УПА, а поруч з ним **Свято-Воскресенського чоловічого монастиря на Повстанських могилах**. До роботи над створенням меморіалу було запрошено представників компанії «Ренесанс», які виконували подібні роботи на Личаківському цвинтарі. У 2006 р. завдяки зусиллям В. Матчука (на той час голова Рівненської облдержадміністрації), Здолбунівської районної організації партії «Наша Україна» та відповідального секретаря Державної комісії з питань вшанування пам'яті жертв війни та політичних репресій відбулося урочисте закладання першого каменю та розпочато

будівництво збірного Пантеону Слави Героїв Гурбенського бою в урочищі Гурби Здолбунівського району. Того ж 2006 р., на свято Покрови, покровительки українського козацтва та вояків УПА, відбулося відкриття першої черги Пантеону та перепоховання решток знайдених загиблих повстанців.[16]

Довгий час комеморативні практики бою під Гурбами ініціювалися та реалізовувалися переважно на регіональному рівні, місцевою владою, громадськими організаціями та активістами. Вперше на державному рівні про необхідність проведення меморіальних заходів із вшанування полеглих у Гурбенському бою було заявлено тільки в 2007 р. Президент України Віктор Ющенко 18 квітня 2007 р. виступив зі зверненням, де висловив подяку усім, хто брав участь в урочистостях з нагоди річниці Гурбенської битви, а також відзначив необхідність проведення офіційних державних заходів та належного висвітлення подій бою під Гурбами в наукових працях та періодиці.[14, с.63]

Нині біля села Гурби встановлено капличку та пам'ятний хрест на честь вояків УПА. 18 травня 2007 р. в урочищі Гурби на місці боїв відбулося урочисте відкриття меморіалу пам'яті загиблим воякам Української повстанської армії. На відкритті пантеону були присутні пластуни, адже у бою брали участь видатні вихованці Пласту, зокрема Василь Кук.[14, с.63]

Восени 2007-го відбулося відкриття другої черги Пантеону Героїв, перепоховання знайдених решток ще двох вояків та встановлення колони зі скульптурою Божої Матері-Покрови. Колона являє собою шестиметрову вертикальну основу, обкладену сірим гранітом і триметрову скульптуру Божої Матері на ній. Нині всього 29 трун перебуває в Пантеоні, хоча перша черга розрахована на 120 загиблих.[16]

У грудні 2008 р. з нагоди 65-річчя Гурбенського бою Рівненська обласна організація Всеукраїнського Братства ОУН-УПА ім. Романа Шухевича випустила ювілейну нагороду «Гурбенський щит» - «Гурби. 1944-2009». Ідея створення цієї відзнаки належала групі ентузіастів – учасників експедицій 2002 – 2009 рр.: Ігореві Марчуку, Сергієві Мінічу й Олегові Тищенку. В образі нагороди вони поставили завдання відобразити трагізм битви через велику кількість загиблих, власне героїку повстанців УПА та підкреслити оборонний характер подій для української сторони. За основу форми нагороди було обрано традиційний середньовічний щит русичів (на ознаку тяглості поколінь), забарвлений у чорний колір, із зображенням срібного «Хреста Бойової Заслуги» авторства повстанського художника-графіка Ніла Хасевича (оскільки образ головного наповнення щита мав містити винятково українську повстанську тематику) з написом на щиті «Гурби. 1944-2009». Цією відзнакою нагородили учасників

Гурбенського бою, діячів громадського руху, національно-патріотичних організацій, представників влади, письменників - популяризаторів тематики бою, авторів заходів з ушанування пам'яті загиблих.[17]

У 2011 р., з благословення тогочасного намісника Гурбинського монастиря ієромонаха Нифонта, на Гурбах побудовано музей-криївку УПА. У 2012 р. закладено наріжний камінь під будівництво на території монастиря храму Воскресіння Христового.[16] Тоді ж був започаткований фестиваль-реквієм «Герої Гурб», який мав національно-патріотичне спрямування. У 2014 р. Молодіжний націоналістичний конгрес встановив стенд з інформацією про історичне місце та події Гурбенського бою.

З часом комеморативні церемонії відзначення Гурбенського бою набули усталеного характеру. Вшанування пам'яті героїв бою під Гурбами відбувається на третій день Великодня, традиційно розпочинається з Божественної літургії у Свято-Воскресенському монастирі, після Богослужіння відбувається церемонія покладання квітів до Пантеону Слави Героїв Гурбенського бою. Потім організовувалось театралізоване дійство, в основі якого реконструкція бою українських повстанців з частинами НКВС, та фестиваль національної звитяги «Гурбифест», в якому брали участь творчі та аматорські колективи. З початком повномасштабної війни рф проти України два останні заходи не проводяться, а «офіційна» складова комеморативного канону містить літургію та церемонію покладання квітів. Останніми роками під час проведення меморіальних заходів разом із героями УПА згадують й героїв Небесної сотні та учасників російсько-української війни.

На місці основних сутичок Повстанської армії з радянськими військами громадське об'єднання «Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять» проводить пошуково-ексгумаційні дослідження захоронень вояків УПА з метою перепоховання загиблих воїнів. Встановити точну кількість убитих під час бою у Гурбенівських лісах неможливо, адже багато тіл було поховано значно пізніше. Так, влітку 2019 р. були знайдені рештки ще 8 бійців УПА, які перепоховали в урочищі Гурби, на території Свято-Воскресенського чоловічого монастиря на Повстанських могилах [18].

Активізація уваги на державному рівні до подій 1944 р. Спостерігалась в 2019 р. у Постанові Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році» до переліку пам'ятних дат було віднесено й 75 років з часу бою Української повстанської армії під Гурбами (21-25.04.1944). Постанова передбачала розробку плану комеморативних заходів, серед яких проведення у середніх та вищих навчальних закладах уроків, виховних годин, круглих столів, науково-практичних конференцій, організацію у закладах культури тематичних виставок, експозицій,

тематичних теле- і радіопередач, присвячених пам'ятним датам і ювілеям 2019 р. та інші заходи. [19]

До відзначення 75-ї річниці бою під Гурбами у 2019 р. Український інститут національної пам'яті, який відповідальний за реалізацію державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті, спільно з продакшн «Bober studio» презентували соціальний відеоролик. У відео знявся останній живий учасник бою під Гурбами, 94-річний Василь Кирилюк із Рівного. При створенні відеоролика було помітне прагнення його творців показати зв'язок поколінь захисників України, яким знову доводиться братися за зброю, в ролик знялися доброволець батальйону Кульчицького, учасник АТО 2014-2016 років Володимир Баланович та пластун станиці Здолбунів Данило Бойкович.[7] З нагоди 75-ї річниці бою Української повстанської армії під Гурбами до жителів Рівненщини звернувся тогочасний Голова Верховної Ради України Андрій Парубій, який підкреслив: «Гурбенська битва була переможною для українських повстанців, які вистояли в боях з регулярними частинами Внутрішніх військ НКВС та довели силу українського духу» [20].

З початком повномасштабного вторгнення рф, заходи із вшанування пам'яті полеглих під Гурбами вояків УПА проводяться переважно на регіональному рівні, зусиллями представників місцевої влади та органів місцевого самоврядування, громадських активістів та місцевої інтелігенції. Так, попри те, що у 2024 р. 80-і роковини бою, у Постанові Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024-2025 роках» ця подія взагалі не згадується.[21] У 2024 р. комеморативні заходи включали вже традиційну панахиду за загиблими у Свято-Воскресенському храмі, молебень біля Пантеону Слави та покладання квітів.[22] До 80-річчя бою під Гурбами у м. Рівне відбувся науковий «круглий стіл» «Боролися! Боремося! Поборемо!» за участю голови комісії з питань культури, інформаційної політики та промоції Львівської обласної ради С. Шеремети, провідних дослідників-науковців, представників влади Рівненщини, під час якого присутні науковці проаналізували бій під Гурбами, знищення повстанцями радянських генералів, протистояння підрозділів УПА радянській навалі 1944 р., уніформи та знаки розрізнення УПА.[23]

Рівненською ОДА та РДА, райрадою та міською радою Рівного було організовано конкурс «Найкраща поштова марка та конверт до 80-річчя бою під Гурбами», переможцем якого став ескіз авторства Данила Зірука із зображенням одного з командирів УПА Петра Олійника - «Енея» на тлі колосків пшениці у жовто-блакитному кольорі.[24]

З-поміж інших заходів до роковин бою варто відзначити організований Рівненською обласною бібліотекою вечір-спомин «Битва під Гурбами.

Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за Неї!»[25] та виставку «Гурби – велич повстанської звитяги» у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї.[26]

Новою комеморативною практикою став проєкт мандрівний табір-вишкіл «Шляхами УПА», за задумом, учасники табору-вишколу пройдуть шляхами бійців УПА, дізнаються про видатних військовиків та їхні воєнні операції, здійснять акції з вшанування, а також пройдуть вишкіл, як колись самі упівці. Даний проєкт став переможцем Конкурсу проєктів національно-патріотичного виховання в рамках Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року.[27]

Однією зі складових політики національної пам'яті є підручникотворення, адже шкільний підручник з історії України є одним з головних інструментів формування національної свідомості учнівської молоді, а часом й єдиним джерелом знань для пересічних громадян про минуле їхнього народу. Загалом, у сучасних підручниках з історії України український національний рух середини ХХ ст. висвітлюється досить ґрунтовно, наскільки це можливо у межах формату підручника, за винятком окремих епізодів. Так, битва під Гурбами ще не отримала належного відображення у шкільному курсі історії. У деяких підручниках, зокрема авторства В.С. Власова та С.В. Кульчицького [28, 29], а також колективу авторів - І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовська, М.Є. Крижановська, О.В. Наумчук [30] – про Гурбенський бій не міститься жодної згадки. У інтегрованому курсі О. Гісема «Історія: Україна і світ» хоча і йдеться про організацію НКВС широкомасштабних акцій проти УПА у відповідь на загибель командувача Першого Українського фронту генерала М. Ватутіна у період лютого 1944 - січня 1946 р., але й тут бій не згадується. [31, с. 224] Коротке повідомлення про «найбільшу битву між формуваннями УПА й військами НКВС» знаходимо у підручнику О.І. Пометун та Н.М.Гупана [32, с. 234], а також О.К. Струкевича «Історія України (рівень стандарту)»[33]. Як привід для каральної акції проти повстанців автор відзначає вбивство М. Ватутіна, й повідомляє, що «24 квітня в околицях с. Гурби на Рівненщині відбулася справжня битва». [33, с. 210] Однак ці короткі повідомлення є малоінформативними, до того ж місяць застарілі, ще радянські, оцінки кількості втрат з боку повстанців - 2 тис. убитими та 1,5 тис. полоненими. [32, с. 234; 33, с. 210]

Сьогодні в інтерпретації бою під Гурбами переважають глорифікаційні оцінки, як серед колишніх учасників бою, чиї спогади залишилися, так і серед сучасників. Так, майор Косенко, учасник гурбенських боїв, характеризує ті події: «Гурби - це наша перемога над ворогом, який переважав нас у багато разів. Перемога не тільки політична, а й міліарна (...) Гурби - це наша відповідь ворогові» [Цит. за: 34, с. 73-74]

Тенденція до глорифікації боїв під Гурбами яскраво помітна і сьогодні. Так, у редакційній статті Центру досліджень визвольного руху йдеться: «Для Української повстанської армії найбільша битва з військами НКВС, у Кременецьких лісах 21-25 квітня, була переможною. Попри значну перевагу у зброї та особовому складі, радянським військам не вдалося вибити повстанців з оборонних позицій і витіснити з лісового масиву на відкритий простір, на тили фронтової лінії Червоної армії з метою цілковитого знищення. Гурбинський бій – це не чергова пересічна битва за незалежність України. Це урок нашому поколінню, як не здаватися та перемагати попри, здавалось би, відсутність найменшого шансу на перемогу» [Цит. за: 1].

На думку колишнього очільника Українського інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича «Бій під Гурбами - символ незламності УПА. Сили НКВД, яких було в кілька разів більше, мали тут остаточно розгромити повстанців. Але їм не вдалося зробити це. Вояки УПА прорвалися з оточення, повстанський рух продовжив боротьбу за свободу, яка тривала ще понад 10 років. Вони - добрий приклад для нинішніх захисників незалежності» [Цит. за: 35].

Автори найґрунтовнішої розвідки про битву під Гурбами І. Марчук та О. Тищенко також схильні оцінювати наслідки битви як здобутки, а не втрати: «Відділи УПА не лише дали бій досвідченим регулярним частинам Червоної армії та НКВС, гідний подиву і слави українських традицій боротьби часів гетьмана Богдана Хмельницького, але й зберегли основні збройні сили. Командири частин УПА-Північ та УПА-Південь зуміли врятувати найбільш досвідчений елемент повстанської армії, вивівши його з «Гурбенського котла» і (...) Цими битвою та рейдом було вписано абсолютно нову сторінку в Історії Української Держави». [Цит. за: 8, с. 4]

Для сучасної політики національної пам'яті властивим є проведення аналогій між історичними подіями та сучасною російсько-українською війною. Не став винятком і бій під Гурбами. Досить часто у публікаціях проводяться паралелі між боротьбою українських повстанців в далекому 1944 році і війною проти російської агресії в наш час, підкреслюється, що ворог – один й той самий. [1; 35]

Підсумовуючи, варто відзначити, що меморіалізація бою під Гурбами 1944 р. – тривалий процес, який розпочався з проголошенням незалежності України, з ушанувальних заходів, які проводилися громадськістю й носили стихійний характер. З часом комплекс комеморативних практик доповнюється й урізноманітнюється, створюючи своєрідний комеморативний канон. Разом з тим, до формування політики пам'яті про ті події здебільшого долучалася місцева влада, окремі політичні сили та громадськість, а от у

державній політиці пам'яті дискурс Гурбенського бою не займає помітного місця. У порівнянні з іншими знаковими подіями української історії (тут можливе проведення аналогії з боєм під Крутами 1918 р.), звернення до одного з найбільших боїв УПА на державному рівні були епізодичними, зазвичай пов'язаними з черговими роковинами події.

Література:

1. Бій під Гурбами. Як проходив найбільший бій УПА проти НКВС. 28 Квітня 2021 / Центр досліджень визвольного руху. URL: <https://cdvr.org.ua/28939/2021/04/28/> (дата звернення: 18.11. 2024).
2. Від Рейхстагу до Івдзими. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / Заг. ред. Я. Примаченко; Авт. кол.: В. Вятрович, С. Громенко, М. Майоров, І. Патриляк, Я. Примаченко, А. Руккас. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
3. Мірчук Петро. Українська Повстанська Армія, 1942-1952. URL: <https://ounp-ura.national.org.ua/lib/mirczuk/index.html> (дата звернення: 20.11. 2024).
4. Нікітчук О. Я. Збройна боротьба УПА-Північ проти більшовицьких загарбників весною 1944 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 555 : Держава та армія. С. 122-126.
5. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Авт. кол.: Б. Черкас, О. Сокирко, А. Плахонін, Я. Примаченко, М. Відейко, А. Галушка, К. Галушко, С. Громенко, М. Майоров, А. Руккас, Є. Синиця; Упоряд. К. Галушко. Х., 2016. 352 с.
6. Бондарук Леся. 21 квітня в історії УПА / Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/historyday/21-kvitnya-v-istorii-upa?q=historyday/21-kvitnya-v-istorii-upa> (дата звернення: 08.11. 2024).
7. Найбільший бій УПА. До 75-річчя бою під Гурбами Інститут презентував відеоролик. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/naybilshyy-biy-upa-do-75-richchya-boyu-pid-gurbamy-instytut-prezentuvav-videorolyk> (дата звернення: 13.11.2024).
8. Марчук І., Тищенко О. УПА. Гурби: Квітень 1944-го. Видання п'яте, оновлене. Рівне: видавець Олег Зень, 2009. 204 с.
9. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. К.: НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 248 с.
10. Бій під Гурбами. 21-25 квітня 1944 р. / П.П.Гай-Нижник. Особистий сайт. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/map.gurby.1944.php#google_vignette (дата звернення: 20.11. 2024).
11. 1944 - бій під Гурбами між загонами УПА та НКВД / Український інститут національної пам'яті: офіційний веб-сайт. URL : <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/21/1944-biy-pid-gurbamy-mizh-zagonamy-upa-ta-nkvd> (дата звернення: 19.11. 2024).
12. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.
13. Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Спецвипуск до 60-річчя УПА. Дрогобич, 2002. С. 125–137.
14. Путівник «Маршрути поколінь: героїчними стежками УПА на Волині». Луцьк: Терен, 2011. 81 с.

15. Гурби-Антонівці : веб-сайт. URL : <https://gurby.org.ua/shho-take-gurby-antonivtsi/> (дата звернення: 20.11. 2024)
16. Історія меморіалу та Свято-Воскресенської обителі / Свято-Воскресенський чоловічий монастир на Повстанських могилах: офіційний сайт. URL : https://monastyr.rv.ua/?page_id=24 (дата звернення: 12.11.2024)
17. Гурбенський щит. Ювілейна відзнака / Гурбенський Свято-Воскресенський чоловічий монастир на Повстанських могилах. URL: <https://web.archive.org/web/20120422011623/http://gurby-monastyr.org.ua/hurbenskyj-schyt/> (дата звернення: 20.11.2024)
18. Гурби: Річниця бою між загонами УПА та НКВС. *Україна молода*, 21.04.2020. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/> (дата звернення: 10.11. 2024).
19. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році: Постанова Верховної Ради України № 2654-VIII від 30.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-19#Text> (дата звернення: 10.11. 2024)
20. Голова Верховної Ради України Андрій Парубій звернувся до жителів Рівненської області з нагоди 75-ї річниці бою Української повстанської армії під Гурбами / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 21 квітня 2019. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/170469.html> (дата звернення: 11.11. 2024).
21. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024-2025 роках: Постанова Верховної Ради України №3536-IX від 21.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3536-20#Text> (дата звернення: 10.11. 2024)
22. Стасюк В., Савчук Ю. «Вони за нас життя віддали»: на Рівненщині вшанували 80-річчя бою під Гурбами / Суспільне Рівне. 7 травня 2024. URL: <https://suspilne.media/rivne/740567-voni-za-nas-zitta-viddali-na-rivnensini-vsanuvali-80-ricca-bou-pid-gurbami/> (дата звернення: 21.11. 2024)
23. Представники Львівщини у Луцьку взяли участь у «круглому столі» до 80-річчя бою під Гурбами. 29.04.2024. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/news/predstavniki-lvivshchini-u-lucku-vzyali-uchast-u-kruglomu-stoli-do-80-richchya-boyu-pid-gurbami> (дата звернення: 21.11. 2024)
24. На Рівненщині випустять марку до 80-річчя бою під Гурбами / Рівненська обласна державна адміністрація: офіційний сайт. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/narivnenshchini-vypustiat-marku-do-80-richchia-boiu-pid-hurbamy> (дата звернення: 21.11. 2024)
25. У Рівному відбудеться вечір-спомин про Битву під Гурбами. URL: <https://charivne.info/news/u-rivnomu-vidbudetsya-vechir-spomin-pro-bitvu-pid-hurbami> (дата звернення: 22.11. 2024)
26. Виставка “Гурби – велич повстанської звитяги” / Тернопільський обласний краєзнавчий музей - Офіційний сайт. URL: <https://tokm.com.ua/novyny/vystavka-gurby-velych-povstanskoyi-zvytyagy.html> (дата звернення: 21.11. 2024)
27. Климчук Т. "Шляхами УПА": до 80-ї річниці бою під Гурбами на Рівненщині вперше проведуть табір-вишкіл. URL: <https://suspilne.media/rivne/720744-slahami-ura-do-80-i-ricnici-bou-pid-gurbami-na-rivnensini-vperse-provedut-tabir-viskil/> (дата звернення: 21.11. 2024)
28. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
29. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.

30. Бурнейко І.О., Хлібовська Г.М., Крижановська М.Є., Наумчук О.В. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2018. 256 с.

31. Гісем О. В. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 256 с.

32. Пометун О. І. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О.І.Пометун, Н.М.Гупан. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.

33. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2018. 240 с.

34. Марчук І., Тищенко О. УПА. Гурби: Квітень 1944-го. Видання шосте, оновлене. Тернопіль, 2016. 104 с.

35. Найбільший бій УПА: до 75-річчя бою під Гурбами презентували відеоролик. 23 квітня 2019 / Агенція інформації та аналітики "Гал-інфо". URL: https://galinfo.com.ua/news/naybilshyy_biy_upa_do_75richchya_boyu_pid_gurbamy_prezentuvaly_videorolyk_314097.html (дата звернення: 21.11. 2024)

References:

1. Bis pid Hurbamy. Yak prokhodyv naibilshii bii UPA proty NKVS (2021) [The Battle of Gurby. How the largest battle of the UPA against the NKVD took place]. Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. URL: <https://cdvr.org.ua/28939/2021/04/28/>

2. Prymachenko, Ya. (Eds.) (2017) Vid Reikhstahu do Ivodzimy. U polum'i viiny. Ukraina ta ukraintsi u Druhii svitovii [From the Reichstag to Iwo Jima. In the flames of war. Ukraine and Ukrainians in the Second World War]. Kh.: Klub simeinoho dozvillia.

3. Mirchuk, Petro. Ukrainska Povstanska Armii, 1942-1952. [Ukrainian Insurgent Army, 1942-1952] URL: <https://oun-upa.national.org.ua/lib/mirczuk/index.html>

4. Nikitchuk, O.Ya. (2006) Zbroina borotba UPA-Pivnich proty bilshovytskykh zaharnykyv vesnoiu 1944 r. [The armed struggle of the UPA-North against the Bolshevik invaders in the spring of 1944.] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. (Vols. 555), (pp. 122-126).

5. Cherkas, B. (Eds.) (2016) Pole bytvy – Ukraina. Vid «volodariv stepu» do «kiborhiv». Voienna istoriia Ukrainy vid davnyny do sohodennia. [The battlefield is Ukraine. From 'lords of the steppe' to 'cyborgs'. Military history of Ukraine from ancient times to the present]. Kharkiv.

6. Bondaruk, L. (2024) 21 kvitnia v istorii UPA. [21 April in the history of the UPA] / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. URL: [https://old.uinp.gov.ua/historyday/21-kvitnya-v-istorii-upa](https://old.uinp.gov.ua/historyday/21-kvitnya-v-istorii-upa?q=historyday/21-kvitnya-v-istorii-upa)

7. Naibilshyi bii UPA. Do 75-richchia boiu pid Hurbamy Instytut prezentuvav videorolyk. (2024). [The biggest battle of the UPA. The Institute presented a video on the 75th anniversary of the battle of Gurby]. / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/naybilshyy-biy-upa-do-75-richchya-boyu-pid-gurbamy-instytut-prezentuvav-videorolyk>

8. Marchuk, I., Tyshchenko, O. (2009) UPA. Hurby: Kviten 1944-ho. [UPA. Gurby: April 1944.] Rivne: vydavets Oleh Zen.

9. Brekhunenko, V. (Eds.) (2016) «Bratnia» navala. Viiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st. [The 'Brotherly' Invasion. Russia's wars against Ukraine in the twelfth and twenty-first centuries]. Kiev : K.: NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho.

10. Bii pid Hurbamy. 21-25 kvitnia 1944 r. [The Battle of Gurba. 21-25 April 1944.] / P/ P.P.Hai-Nyzhnyk. Osobystyi sait. URL : https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/map.gurby.1944.php#google_vignette

11. 944 - bii pid Hurbamy mizh zahonamy UPA ta NKVD (2024) [1944 - the battle of Gurba between UPA and NKVD units] / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty: ofitsiinyi veb-sait. URL : <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/21/1944-biy-pid-gurbamy-mizh-zagonamy-upa-ta-nkvd>

12. Viatrovych V. (Eds.) (2011) *Ukrainska Povstanska Armii. Istorii nescorenykh*. [Ukrainian Insurgent Army. The history of the unconquered]. Lviv: Tsentrl doslidzhen vyzvynohoho rukhu.

13. Vovk, O. (2002) Do pytannia pro naibilshu bytvu UPA pid Hurbamy. [On the issue of the largest battle of the UPA near Gurby]. Drohobyskyi kraieznachyiy zbiryk. Spetsvypusk do 60-richchia UPA. Drohobych.

14. Putivnyk «Marshruty pokolin: heroichnyy stezhkamy UPA na Volyni». (2011) [Routes of generations: along the heroic paths of the UPA in Volyn]. Lutsk : Teren.

15. Hurby-Antonivtsi : veb-sait. [Gurby-Antonivtsi] URL : <https://gurby.org.ua/shho-take-gurby-antonivtsi/>

16. Istorii memorialu ta Sviato-Voskresenskoii obytili (2024) [History of the memorial and the Holy Resurrection Monastery] / Sviato-Voskresenskyi cholovychiy monastyr na Povstanskykh mohylakh: ofitsiinyi sait. URL : https://monastyr.rv.ua/?page_id=24

17. Hurbenskyi shchyt. Yuvileina vidznaka. (2024) [The Gurben Shield. Jubilee award] / Hurbenskyi Sviato-Voskresenskyi cholovychiy monastyr na Povstanskykh mohylakh. URL : <https://web.archive.org/web/20120422011623/http://gurby-monastyr.org.ua/hurbenskyj-schyt/>

18. Hurby: Richnytsia boiu mizh zahonamy UPA ta NKVS. (2020) [Gurby: Anniversary of the battle between UPA and NKVD units]. *Ukraina moloda*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/>

19. Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2019 rotsi: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy (2019) [On the celebration of memorable dates and anniversaries in 2019: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-19#Text>

20. Holova Verkhovnoi Rady Ukrainy Andrii Parubii zvernuvsia do zhyteliv Rivnenskoii oblasti z nahody 75-yi richnytsi boiu Ukrainskoi povstanskoii armii pid Hurbamy / Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2019) [Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine Andriy Parubiy addressed the residents of Rivne region on the occasion of the 75th anniversary of the battle of the Ukrainian Insurgent Army near Gurba]. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/170469.html>

21. Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2024-2025 rokakh: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №3536-IX (2023) [On the celebration of memorable dates and anniversaries in 2024-2025 : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3536-20#Text>

22. Stasiuk, V., Savchuk, Yu. (2024) «Vony za nas zhyttia viddaly»: na Rivnenshchyni vshanuvaly 80-richchia boiu pid Hurbamy [‘They gave their lives for us’: the 80th anniversary of the Battle of Gurba was commemorated in Rivne Oblast]. / Suspilne Rivne. URL: <https://suspilne.media/rivne/740567-voni-za-nas-zitta-viddali-na-rivnenshchyni-vshanuvaly-80-ricca-bou-pid-gurbami/>

23. Predstavnyky Lvivshchyny u Lutsku vzialy uchast u «kruglomu stoli» do 80-richchia boiu pid Hurbamy. (2024). [Representatives of Lviv Oblast took part in a roundtable discussion in Lutsk to mark the 80th anniversary of the battle of Gurba]. URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/news/predstavniki-lvivshchyni-u-lutsku-vzyali-uchast-u-kruglomu-stoli-do-80-richchya-boyu-pid-gurbami>

24. Na Rivnenshchyni vypustiat marku do 80-richchia boiu pid Hurbamy. (2024) [Rivne region to issue stamp to mark 80th anniversary of battle near Hurby] / Rivnenska oblasna derzhavna administratsiia: ofitsiinyi sait. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchyni-vypustiat-marku-do-80-richchia-boiu-pid-hurbamy>
25. U Rivnomu vidbudetsia vechir-spomyn pro Bytvu pid Hurbamy. (2024). [An evening commemorating the Battle of Gurba will be held in Rivne]. URL: <https://charivne.info/news/u-rivnomu-vidbudetsia-vechir-spomin-pro-bitvu-pid-hurbami>
26. Vystavka "Hurby – velych povstanskoi zvytiay". (2024) [Exhibition 'Gurby - the Greatness of the Insurgent Victory'] / Ternopilskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei - Ofitsiinyi sait. URL: <https://tokm.com.ua/novyny/vystavka-gurby-velych-povstanskoyi-zvytyagy.html>
27. Klymchuk, T. (2024) "Shliakhmy UPA": do 80-yi richnytsi boiu pid Hurbamy na Rivnenshchyni vpershe provedut tabir-vyshkil. ['By the Ways of the UPA': on the 80th anniversary of the battle of Gurby, Rivne region will host a training camp for the first time]. URL: <https://suspilne.media/rivne/720744-slahami-upa-do-80-i-ricnici-bou-pid-gurbami-na-rivnensini-vperse-provedut-tabir-viskil/>
28. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standartu): pidruchyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.
29. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V. (2018) Istoriiia Ukrainy (profilnyi riven) : pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (profile level): textbook for the 10th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.
30. Burneiko, I. O., Khlibovska, H. M., Kryzhanovska, M. Ye., Naumchuk, O. V. (2018) Istoriiia Ukrainy. Riven standartu : pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]. Ternopil: Aston
31. Hisem, O.V. (2018) Istoriiia: Ukraina i svit (intehrovanyi kurs, riven standartu) : pidruch. dlia 10 kl. zakl. zahal. sered. osvity. [History: Ukraine and the World (integrated course, standard level): textbook for 10th grade of general secondary education institutions]. Kharkiv : Ranok.
32. Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standartu) : pidruch. dlia 10 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10 kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]. Kyiv: UOVTs «Orion».
33. Strukevych, O. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standartu) : pidruch. dlia 10 kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. [History of Ukraine (standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education]. Kyiv: Hramota.
34. Marchuk, I., Tyshchenko, O. (2016) UPA. Hurby: Kvitien 1944-ho. [UPA. Gurby: April 1944.] Ternopil.
35. Naibilshyi bii UPA: do 75-richchia boiu pid Hurbamy prezentuvaly videorolyk. (2019). [The largest battle of the UPA: a video was presented to mark the 75th anniversary of the battle of Gurby] / Ahentsiia informatsii ta analityky "Hal-info". URL: https://galinfo.com.ua/news/naybilshyy_biy_upa_do_75richchya_boyu_pid_gurbamy_prezentuvaly_videorolyk_314097.html